

БІБЛІОГРАФІЯ

Казьмирчук М. Г. Історія цивілізацій: Програма та навчально-методичний посібник (для студентів неспеціальних факультетів) / Казьмирчук Марія Григорівна. – К.: Логос, 2012. – 128 с.

Програма та навчально-методичний посібник М. Г. Казьмирчук “Історія цивілізацій” заслуговує на увагу як узагальнюючий матеріал, котрий дає змогу студентам неспеціальних факультетів скласти логічний типологічний ряд зародження й розвитку цивілізацій як у хронологічному порядку, так і в територіальному плані. Навчально-методичний посібник має всі складові частини, які дають можливість студентам ефективно опанувати матеріал, що виноситься на лекційне та самостійне опрацювання. У робочій навчальній програмі викладаються вимоги до знань та вмінь студентів, оприлюднюється порядок поточного та підсумкового контролю із кількістю балів за якість опанованого матеріалу та певні види роботи, що дозволяє викладачу об’єктивно оцінювати знання, студентам прогнозувати кінцеві результати своєї роботи за сумою балів за різні види поточного контролю.

Навчально-тематичний план лекцій і самостійної роботи розподілений із урахуванням складності матеріалу для вивчення.

У посібнику вміщена докладна програма тем із акцентами на найважливіші проблеми, словник окремих термінів, що використовуються під час навчання, запитання та варіанти типових завдань для модульного контролю, питання для самостійної роботи та підсумкового контролю знань, список джерел та літератури.

Важливою частиною посібника є тема “Концептуальне осмислення соціально-історичного руху: методологічний аспект проблеми”, де розглядаються теорії історичного процесу. Автор робить спробу дати уявлення студентам про різні погляди авторів, починаючи із античного суспільства й закінчуючи сучасними концепціями розвитку людських цивілізацій. Важливим є той факт, що автор не нав’язує власну позицію, а розкриває різні методологічні концепції, тим самим сприяючи самостійному мисленню студентів, які можуть сприймати будь-яку із теорій, аргументуючи свою думку фактичним матеріалом.

Заслуговує на увагу тема “Становлення та розвиток ранньочивілізаційних систем”. Автор серед великого розмаїття фактичного матеріалу із розвитку суспільств Месопотамії та Єгипту виокремлює основні риси східного шляху суспільної організації, що характеризується монархічною формою правління, переважанням колективних інтересів над індивідуальними, одержавленням економічного життя. М. Г. Казьмирчук зазначає, що формується інша соціальна структура, де кожен мав право мати матеріальне багатство за рангом. Досить цікавою є думка про запозичення ідей Стародавньої Месопотамії та Єгипту першими цивілізаціями Китаю (Шан-Інь) та Індії (Індська цивілізація), ураховуючи той факт, що їх розділяли тисячі кілометрів.

Найбільше часу в першому змістовному модулі (4 год. лекцій, 6 год. самостійної роботи) виділяється на вивчення теми “Цивілізації осьового часу”. Ця

тема передбачає дослідження нових явищ у розвитку східних суспільств та появу абсолютно нової суспільної організації на Заході, що отримала назву полісної цивілізації. У період “осьового часу” відбулися кардинальні зміни в культурі, технологіях, міждержавних відносинах. Складний і насичений різними подіями цей відрізок часу автор розглядає в контексті порівняння процесів, що відбувалися на Сході й на Заході, справедливо зазначаючи, що в міжцивілізаційних змаганнях Захід почав випереджати Схід. Греція вступила на шлях демократії, ринкових відносин, примату індивідуальних інтересів, що формувало індивідуалізований соціальний устрій суспільства. В основі розвитку античної цивілізації – розкріпачення особистості тоді, як східне суспільство продовжувало традиційний шлях прогнозованості, плановості й контролю.

Значна частина лекційних занять і самостійної роботи виділена на вивчення другого модуля дисципліни “Цивілізації Середньовіччя, Нового та Новітнього часу”. У цьому контексті слід виокремити тему “Типологія та динаміка цивілізацій доколумбової Америки”, яка до кінця не вивчена, має чимало білих плям, але залишається надзвичайно важливою в розумінні цивілізаційних процесів. Автор відзначає типові риси розвитку суспільств Америки, які були схожі із процесами й на Сході. Водночас давні суспільства американського континенту мали й специфічні риси, зокрема масштабніше, ніж на Сході було нехтування особистістю; різноманітна соціальна диференціація доколумбової Америки та значно суттєвіша вразливість доколумбових суспільств.

М. Г. Казьмирчук поділяє доколумбову Америку за регіональними ознаками на Мезоамерику та Андську зону, кожна із яких мала специфічні риси в природно-кліматичних умовах, а відповідно й у розвитку економічних процесів та стратифікації суспільств, що мешкали на зазначених територіях.

Як наслідок, автор закономірно приходять до висновку, що цивілізації доколумбової Америки були знищені в результаті їхньої неконкурентоспроможності. Завойовники-конкістадори принесли багато технологічних новацій та нову віру – християнство, яка виявилася гуманнішою порівняно із традиційними віруваннями, що й призвело до остаточного руйнування суспільств доколумбової Америки.

Дуже важливою темою для розуміння процесів, що дали поштовх для створення сучасної Європи, є Середньовічні цивілізації. Автор докладно розглядає геополітичні умови існування східного та західного суспільств, підкреслюючи специфічні риси зазначених спільнот у формах власності на землю, ідеології, системи правління, соціальної стратифікації тощо. У програмі курсу зазначається, що Східні цивілізації презентовані трьома різновидами: Близькосхідною, Далеким Сходом (традиційний Китай) та Південною Азією (традиційна Індія). Автор відзначає, що, окрім трьох класичних цивілізацій, у цей час утворилася номадична (кочова) цивілізація, яка розвивалася за рахунок експансії з метою пошуку кращих пасовиськ для худоби, а тому на початку свого існування перебувала на межі до цивілізаційного етапу й тільки згодом інституції влади, що зароджувалися, отримали риси східних цивілізацій, але із великим впливом родоплемінної специфіки.

Значне місце в навчальній програмі відводиться проблемі становлення суспільств Західної Європи. Протягом V ст. вся Західна Римська імперія опиняється

під владою варварських племен, історія яких, по суті, і розпочинає нову сторінку в розвитку Західної Європи. М. Г. Казьмирчук справедливо зазначає, що об'єднуючою силою Західної Європи стає християнство, постулати якого сприяють індивідуальному зверненні до Бога, незалежності від влади тощо. Характерною рисою розвитку західного суспільства є факт входження міст у феодальну структуру, які у своїй основі залишалися відносно вільними, оскільки мали виборність посадових осіб, автономію в управлінні. Саме там зароджується індивідуальна, юридично оформлена свобода. Важливою є думка автора про формування нових рис ментальності в Західній Європі, де, незважаючи на феодальну ієрархію, рицарі відчували себе особистістю незалежно від рангу в державній системі.

Хоча східні суспільства в епоху середньовіччя економічно й культурно переважали західні, проте саме віддаленість від Сходу посприяла Західній Європі із часом сформувати нові відносини, які яскраво виявилися уже в Новий час.

При розгляді теми “Людські цивілізації Нового часу” автор звертає увагу на нові явища в розвитку східних і західних суспільств. Зокрема, підкреслюється, що “Новий час” – це період економічного, технічного та інтелектуального переважання Заходу над Сходом. Нова західна модель індивідуального розвитку відповідала вимогам часу, була більш ефективною, сприяла досягненням у науці, освіті й культурі, що, у свою чергу, призвело й до змін у психології європейців. Натомість, східні суспільства, що будувалися на традиційній деспотичній формі правління, переживають час стагнації та поступового згасання. У контексті цієї теми детально розглядаються регіональні особливості Східних суспільств, Північної та Південної Америки. Важливою є думка автора про формування європоцентризму та впливу зазначеного чинника на політику європейських держав. Не останню роль європоцентризм відіграв і в становленні світової колоніальної системи.

Грунтовно та аргументовано автор розкриває причини та вияви кризи Західної цивілізації на початку ХХ століття, протистояння СРСР та Заходу, нові тенденції в розвитку Близького та Далекого Сходу, країн Африки. Нові держави, що з'явилися в результаті розпаду СРСР, також суттєво змінили геополітичну ситуацію як у Європі, так і на Сході.

Рецензований навчально-методичний посібник є завершеним, самостійним дослідженням, у якому належно розкриті програмні завдання. Чітко продуманою та доцільною є структура роботи, яка відповідає меті навчальної дисципліни.

Ураховуючи методологічні новації у сучасній науці, зазначений посібник може бути корисним фахівцям, які займаються проблемами цивілізаційних процесів.

Л. В. Пономаренко (Кіровоград)

Кіян О. І., Ляліна Т. С., Босенко Н. П. Історія України на сторінках російських історичних журналів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Кіровоград: П.П. “Центр оперативної поліграфії “Авангард“, 2011. – 280 с.

На межі ХХ – ХХІ ст. відбувається процес оновлення та подальшого розвитку вітчизняної історичної науки, що потребує залучення нових джерел. Не останню роль у введенні в науковий обіг джерельних комплексів відіграє історична журналістика. З’явившись у пореформений період і перетворившись на самостійну галузь, вона поступово стала в авангарді теоретико-методологічних та конкретно-історичних пошуків, з одного боку, й органом, що здійснював публікацію історичних джерел, – з іншого. Серед інших документів, матеріалів та історичних досліджень у згаданих журналах містилися й публікації на українську історичну тематику. Тому ці журнали є актуальним і перспективним об’єктом історичних студій для дослідників вітчизняної історії. До останнього часу в історіографії практично були відсутні комплексні узагальнюючі праці, присвячені дослідженню історії українських земель у почасових історичних виданнях дореволюційного періоду, хоча окремі органи історичної журналістики постійно перебували у центрі уваги дослідників. Рецензована монографія приурочена розробці української історії на сторінках чотирьох найбільш вагомих та авторитетних російських дореволюційних історичних журналів – “Русского Архива (1863 – 1917), “Русской Старины“ (1870 – 1918), “Древней и Новой России“ (1875 – 1881) та “Исторического Вестника“ (1880 – 1918). Саме в цих виданнях був надрукований найбільш вагомий і різноманітний корпус матеріалів та документів з історії українського народу.

Авторами названої монографії поставлені такі завдання: виявлення, систематизація, об’єктивний і всебічний аналіз матеріалів історичних журналів, що стосувалися історії України, виходячи із сучасних методологічних положень, а також визначення внеску загальноросійської журнальної періодики у розвиток української історіографії, установлення значущості опублікованих матеріалів для сучасної історичної науки та внесок цих журналів у популяризацію української історії. Загалом поставлені завдання виконано.

В основу структури монографічного дослідження покладено тематично-хронологічний принцип, що дає змогу найповніше висвітлити ступінь і значущість наукової розробки історії українського народу в історичній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Дослідження написане з використанням широкого кола історичних джерел, в тому числі архівних матеріалів та повних комплектів зазначених історичних журналів. Монографія містить вступ, чотири розділи, висновки, додаток та великий список використаних джерел і літератури.

У ній дається огляд дослідницької літератури з проблематики в російській і вітчизняній історіографії.

У розділі І “Історія України у висвітленні “Русского Архива“ висвітлюється історія виникнення та діяльності першого пореформеного журналу історичного спрямування; проблеми соціально-економічного розвитку українських земель;

історія селянських та суспільно-політичних рухів; а також досліджуються матеріали з історії культурного розвитку українського народу.

Другий розділ монографії “Внесок журналу “Русская Старина“ в історіографію України“ розкриває питання заснування та діяльності “Русской Старини“ на ниві публікації історичних джерел і досліджень. Аналізується розробка історії українського козацтва XVII – XVIII століть, історія розвитку суспільно-політичних і національно-визвольних рухів у публікаціях журналу. Досліджуються матеріали з історії української культури та краєзнавча тематика.

Розділ дослідження “Питання історії українського народу на сторінках “Древней и Новой России“ присвячений історії та діяльності редакції цього журналу з розробки історії України.

У розділі “Публікації з історії України в журналі “Исторический Вестник“ розглядаються проблеми виникнення й діяльності часопису, аналізуються матеріали історичного та історико-краєзнавчого характеру, досліджуються публікації з історії культури українського народу.

На основі аналізу корпусу джерел та інших публікацій у журналах “Русский Архив“, “Русская Старина“, “Древняя и Новая Россия“, “Исторический Вестник“ у монографії з’ясовано контингент дописувачів й авторів, тематичний та хронологічний діапазон матеріалів, а також їхній внесок у розробку історії України та розвиток східнослов’янської історіографії.

У додатку до монографії вміщено перелік публікацій з історії українських земель у журналі “Русская Старина“. Було б доцільно надати подібний перелік матеріалів “Русского Архива“, “Древней и Новой России“ та “Исторического Вестника“.

Завершує працю великий список джерел і використаної літератури, у якому подані архівні матеріали, дослідження із зазначеної проблематики, у тому числі новітні досягнення вітчизняної та російської історичної науки.

Рецензована монографія є значним внеском у розвиток сучасної української історіографії й може бути корисною як для професійних дослідників історії України та історіографії, літературознавців, студентів, так і для всіх, хто цікавиться східнослов’янською історіографією та історією.

К. С. Мельничук (Кіровоград).

Ковальков О. Л. Час у структурі традиційної ментальності (на матеріалах української етнології). – Кіровоград, ПП “Центр оперативної поліграфії “Авангард”, 2011. – 168 с.

Наприкінці XX – початку XXI ст. магістральною темою в сучасній і зарубіжній етнології є проблема традиційної ментальності, важливою складовою якої є реконструкція семантики традиційних обрядів і вірувань. Не становить винятку і дослідження О. Л. Ковалькова, що свідчить про актуальність публікації.

Монографія присвячена сприйняттю часу, яке є складовою ментальності, дослідженню якої так багато уваги приділяють нині дослідники в Україні та за її межами. Автор комплексно підходить до розв’язання поставленої проблеми,

розглядаючи різні аспекти народної ідеї часу в їхньому зв'язку з головними блоками традиційної духовної культури. В основі методології дослідження лежить системний підхід, що уможливорює дослідити місце народної темпоральності в структурі ментальності. При цьому О. Ковальков доводить одне з ключових місць категорії часу в світоглядно-міфологічній системі.

На увагу заслуговує історіографічний огляд, який засвідчує ґрунтовне опрацювання дослідницької літератури. Уперше у вітчизняній етнографії систематизовано й узагальнено науковий доробок, котрий стосується народної ідеї часу, семантики календарного й добового часу. Автор доречно залучив праці В. Міллера, К. Копержинського, Д. Зеленіна, К. Грушевської, Л. Штернберга, О. Кольберга, П. Шейна та ін., які на сьогодні вже стали бібліографічною рідкістю. Автор аргументовано доводить, що питання, порушені в праці, не були предметом спеціального наукового вивчення. В підґрунті дослідження лежить солідна джерельна база. О. Ковальковим були використані як уже відомі опубліковані джерела, так й архівні, багато з яких уперше введено до наукового обігу. Пошук й опрацювання матеріалів із фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України та Державного архіву Кіровоградської області, бібліотек України дає змогу говорити не тільки про усвідомлення автором усієї складності обраної теми, а й про можливості, які він створив для інших дослідників, котрі вивчатимуть у подальшому семантику традиційної культури.

Перший розділ, який має теоретико-методологічний характер, присвячений поняттю, змісту й структурі ментальності як феномену. Автор аналізує різні підходи до розв'язання цієї проблеми як вітчизняними (А. Гуревич, О. Моця, Ю. Присяжнюк), так і зарубіжними вченими (М. Блок, Л. Февр, Ж. ЛеГофф та ін.), при цьому обґрунтовує тезу про те, що у структурі ментальності категорія часу є системоутворюючою й тісно пов'язана з іншими (категорією простору, ставленням до праці, до смерті та ін).

Дослідження поставленої проблеми здійснюється О. Ковальковим системно – від загального до конкретного. Цьому ж підпорядкована й логічна структура монографії. Спочатку досліджується модель часу в традиційній культурі, після чого розкриваються його основні компоненти: буденний та обрядовий (святковий) час, рік, місяць, тиждень, доба. Паралельно вивчається персоналізація часових уявлень, котра, як це доводить автор, є ознакою сакралізації часу.

Сформулювавши положення про множинність часових вимірів у народній ментальності, автор логічно й системно доводить його на сторінках праці. Аналізуючи питання, пов'язані з народними календарними уявленнями, О. Ковальков виділяє господарську основу традиційних часових уявлень, у межах якої відбувається формування уявлень і вірувань про час, чітко доводить, що в основі народного календаря лежали особливості господарської культури українців, переважно землеробської. Календарні уявлення слов'ян мали яскраво виражений утилітарний характер і за своєю природою суперечили християнському календарю. Проте автор справедливо зазначає, що формування українського етносу відбувалося в умовах православної культури, що, у свою чергу, зумовило подвійне, навіть синкретичне сприйняття часу. Слушною є спроба показати культ предків та родоплемінного колективу через систему народного сприйняття часу.

Ми цілком поділяємо думку автора, яку сам він називає центральною ідеєю третього розділу, про якісне сприйняття часу як найбільш характерну рису традиційної концепції часу. При всьому тому, що постановка цієї проблеми не є новою в етнології, О. Ковалькову вдалося не лише на основі ілюстративного матеріалу вказати на періоди “важкого” чи “легкого”, “сакрального” чи “профанного” часу, або ж визначити періоди активізації демонологічних персонажів, що вже було зроблено раніше. Інтерес викликає спроба обґрунтувати природу подібних уявлень. І висновки О. Ковалькова про те, що в основі їх лежав мотив “межі” між окремими часовими відрізками, переходу від одних часових циклів до інших видаються цілком аргументовано.

Автор зауважує, що в народному сприйнятті часу фази природного розвитку переносяться на вікові періоди людини, тому смерть людини в народних уявленнях була неостаточною, а народження ставало відродженням. Цікавими є параграфи, приурочені часовим аномаліям, зокрема високосному року, “лихий/фатальний” годині, а також їхнім часовим антиподам – “першому/ліпшому” часу, сходу сонця тощо.

Четвертий розділ присвячений персоніфікації часових уявлень. Ця складова дослідження значно доповнює попередні структурні частини монографії. О. Ковальков доводить, що специфічні міфологічні персонажі даної групи, з одного боку, є втіленням семантики часу, а з іншого – невід’ємними складовими народної демонології. Ця частина праці є більшою мірою оригінальною, оскільки розглядувані сюжети обходилися стороною у вітчизняній етнології (окрім, можливо, досліджень природи міфологічних персонажів Полудениці й П’ятниці).

На увагу заслуговують і загальні висновки, зокрема про те, що в традиційній культурі час розумівся передусім як явище циклічне. Цілком справедливим є зауваження щодо “конкретності” часу, який міг бути різним за емоційним наповненням для різних колективів людей, у тому числі й у залежності від змісту обряду.

Практична значущість дослідження полягає також у можливості використання його результатів при підготовці до семінарських занять з курсів “Етнографія України” та “Етнографія слов’янських народів”, написанні курсових та кваліфікаційних робіт, статей, організації уроків народознавства в школі, у позаурочній роботі тощо.

Загалом монографічне дослідження О. Л. Ковалькова “Час у структурі традиційної ментальності (на матеріалах української етнології)” є завершеним оригінальним науковим дослідженням, написаним на високому теоретико-методологічному та науковому рівнях. Воно здатне суттєво збагатити вітчизняну етнологію й тому не має залишитися поза увагою наукової громадськості.

С. С. Парсамов (Кіровоград).

Хоптяр Ю. А. Селянський рух в Лівобережній Україні (березень 1917 – січень 1918 рр.). – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2010. – 208 с.

Рецензована праця Ю. А. Хоптяра “Селянський рух в Лівобережній Україні (березень 1917– січень 1918 рр.)” присвячена актуальній проблемі соціальної історії. Виконана в традиціях аналітики історичного нарративу та ґрунтовного вивчення значного обсягу нагромадженого статистичного матеріалу, монографія заповнює об’ємну лакуну в регіональній історії селянства Наддніпрянщини, сприяє концептуалізації цього важливого напрямку історичних знань.

Дослідження складається зі вступу, чотирьох основних розділів, висновків та додатків у вигляді 25 таблиць.

У вступі до наукової праці автор обумовлює актуальність дослідження проблеми історичною місією селянства, яке “...завжди виступало оберегом національної культури, традицій, звичаїв і методів господарювання на землі” та зробило “неоцінений внесок у створення та примноження національного багатства України”. (с. 6).

Предметом дослідження автора є селянський рух у Лівобережній Україні, а метою – аналіз процесу його розвитку та вивчення сукупності соціально-економічних факторів, які впливали на динаміку соціальної боротьби селянства (с. 17).

Відповідно до мети автором було визначено низку завдань: висвітлення соціально-економічних передумов селянського руху, його масштабів, соціальної спрямованості, основних форм боротьби та ролі в зазначених процесах селянських організацій – земельних комітетів і рад (с. 17 – 18).

У першому розділі монографії, який має назву “Соціально-економічне становище селянства Лівобережної України до початку 1917 року”, Ю. А. Хоптяром окреслено аграрний комплекс Лівобережжя, сформований капіталізацією земельних відносин, відображено вплив на його розвиток революційних подій 1905 – 1907 рр., реформи П. Столипіна, економічних змін, породжених умовами Першої світової війни.

На думку автора, виявом трансформації аграрного сектору економіки Лівобережжя стає криза поміщицького та формування селянського приватного землеволодіння, розширення оренди й суборенди, зміна права користування природними ресурсами. При цьому дослідником досить детально описане господарче використання та майново-правовий статус земельних наділів та угідь кожної соціальної групи власників Лівобережжя презентованих на сторінках наукового видання.

Ю. А. Хоптяр акцентує увагу на тому, що до лютого 1917 року Лівобережна Україна займала одне з перших місць з концентрації на одному полюсі – бідного і середнього селянства (80,5 %), на іншому – заможного селянства (19,5 % від загальної кількості господарств), яке сукупно володіло більшим економічним потенціалом, ніж поміщицтво (с.47). Порівняльний аналіз статистичного матеріалу, до якого вдався автор, розкриває змістовну сторону аграрних відносин як регіонального (Харківська, Полтавська та Чернігівська губернії), так і

загальноросійського рівнів у доволі широкому часовому просторі – від початку ХХ століття до революції 1917 року.

У другому розділі “Селянський рух в Лівобережній Україні навесні та влітку 1917 р.” розкрито специфіку соціального явища, яке в історіографії отримало назву аграрної революції. Уже перші дії селянства навесні 1917 р. були спрямовані на радикальне розв’язання аграрного питання “чорним переділом” земельної власності поміщиків, церковно-монастирського та приватного володінь. Основним рушієм цього процесу виступають соціально-економічні протиріччя, які нагромаджувалися протягом десятиліть і були своєрідним концентратом незавершеності буржуазних реформ, каталізатором радикальних соціальних зрушень в українському селі, викликаних війною. Статистика аграрних селянських виступів, поданих автором на сторінках наукового дослідження, формує динамічну картину аграрної боротьби селянства в якісному та просторовому зрізах. Автором уточнено також кількісні показники цього процесу. За даними Ю.А.Хоптяра, з березня 1917 р. по січень 1918 р. кількість селянських виступів сягає 1731 (с.52).

У третьому розділі монографії окреслюється специфіка нового етапу соціальної боротьби селянства – весною та влітку 1917 року. Автор, зокрема, зосередив увагу на характеристиці основних форм селянських виступів, які умовно можна поділити на економічні та політичні. Поруч із захватами землі, боротьбою за хліб і фураж, норми виробітку й оплату праці, збереження та використання лісу, селяни вдавалися до економічних страйків (3,5% від загальної кількості виступів), участі в політичних мітингах та демонстраціях (9,2% від загальної кількості виступів), які відбувалися в березні – серпні 1917 р. (с.68 – 69). Організовані форми боротьби на селі залежали від налаштування представників селянства та інтелігенції в сільських, волосних виконавчих та земельних комітетів. Ці низові органи представництва були найтісніше пов’язані із селянством, а їхня діяльність демонструвала загальні тенденції соціальної боротьби в українському селі зазначеного часу – робить висновки Ю. А. Хоптяр.

Крім обговорення та прийняття рішень у земельних комітетах та радах селяни все частіше використовували радикальні засоби впливу – виступи проти поміщиків, заможних землевласників, цукрозаводчиків. Дослідження Ю. А. Хоптяра переконливо доводить, що така форма аграрного руху, як захвати, була найбільш організованою, оскільки селяни під час захоплення господарств у багатьох випадках описували майно, змінювали стару адміністрацію на своїх представників та ін. Стосовно погромів автор зауважує, що вони являли собою розгул селянської стихії та складали лише 1,7% від загальної кількості виступів на вересень – жовтень 1917 р. Дії селянських комітетів, зазвичай, йшли всупереч урядовим постановам і вступали в конфлікт з розпорядженнями властей. Правосвідомість селян обмежувалася майновими інтересами і вкрай рідко піднімалася до рівня загальнонаціональних. Достатньо доказовими та логічними є обґрунтування причинно-наслідкових зв’язків, які пояснюють погромницькі дії в українському селі ментальними виявами, психологією селянства, та відсутністю ґрунтовної політичної роботи українських партій.

Боротьба селянства за вирішення земельного питання в добу радикалізації політичного життя й соціальної кризи в жовтні 1917 – січні 1918 рр. розглядається в четвертому розділі рецензованої праці. Піднесення аграрного руху селянства

виявилось передусім у посиленні ролі сільських земельних комітетів, найбільш демократичних за своїм складом. Саме в їхніх рішеннях на підтримку земельних самозахоплень селяни вбачали альтернативу як діям Тимчасовому уряду, котрий розгорнув репресії на місцях, так і нерішучості Генерального секретаріату Центральної ради, який відкликав з фронту частини для втихомирення селянського чорного переділу.

Соціальна спрямованість виступів селянства концентрувалася навколо встановлення контролю над господарством поміщика, земельною власністю так званих куркулів – заможних селян, переробних підприємств. Привертає увагу кількість виступів проти влади. Серед загальної кількості у вересні – жовтні 1917 р. вони склали 4,6%, а листопаді 1917 р. – січні 1918 р. – 6,2% (с.121). Про те, що Центральній раді не вдалося унормувати проведення в життя в цілому демократичної аграрної реформи, свідчить також зростання погромницьких дій селянства Лівобережної України наприкінці 1917 – початку 1918 рр.

Ступінь організованості селянського руху в досліджуваний період, на думку автора, визначався рівнем революційності сільських земельних комітетів. За їхньої участі відбулося 435 виступів. Однак, названі селянські організації не спромоглися очолити, а головне спрямувати аграрний рух на селі в організоване річище, надати стихійній боротьбі селянства політичного характеру.

Наслідком низької політичної свідомості селянства стає перехід від одноосібного володіння землею, задекларованого більшовицьким “Декретом про землю”, до грабінницької політики заміни товарно-грошових відносин прямим продуктообміном між містом і селом, котра відома в літературі як політика “воєнного комунізму”.

Отже, аналіз монографічного дослідження Ю. А. Хоптяра засвідчує появу виконаної на високому фаховому рівні праці з історії аграрних перетворень доби Центральної ради в Лівобережній Україні, в якій комплексно розкрито взаємодоповнювальні тенденції розвитку соціальної боротьби селянства.

О. А. Житков (Кіровоград)